

# ЗМІСТ

|                                                              |     |
|--------------------------------------------------------------|-----|
| Передмова . . . . .                                          | 5   |
| Розділ 1. Звідки стільки нерівності? . . . . .               | 10  |
| Розділ 2. Народження ринкового суспільства . . . . .         | 26  |
| Розділ 3. Нерозривність боргу та прибутку . . . . .          | 45  |
| Розділ 4. Чорна магія банків . . . . .                       | 55  |
| Розділ 5. Два ринки Едіпа . . . . .                          | 77  |
| Розділ 6. Одержимі машини . . . . .                          | 91  |
| Розділ 7. Небезпечні фантазії про аполітичні гроші . . . . . | 113 |
| Розділ 8. Дурні віруси? . . . . .                            | 137 |
| Післямова . . . . .                                          | 153 |

[>>> Купить книгу на сайті kniga.biz.ua](http://kniga.biz.ua)

# 1 Звідки стільки нерівності?

Усі немовлята народжуються рівними, але невдовзі когось із них одягають у дороге вбрання, придбане в найкращих butikax, тоді як більшість ходить у лахмітті. Коли перші трохи підрастають, то щоразу дратуються, коли родичі дарують їм лише одяг, — їм хотілося б отримувати й інші подарунки, наприклад найновішу модель iPhone, — тоді як інші мріють про день, коли зможуть піти до школи в незалатаному взутті.

Ось така нерівність і визначає наш світ. Власне, тобі вона відома ще з дитинства, однак це не було частиною твого щоденного життя, оскільки, відверто кажучи, до школи, в якій ти навчалася, не ходили діти, приречені на існування в бідності та насильстві, а саме так живе більшість дитячого населення нашої планети. Нещодавно ти запитала мене: «Звідки стільки нерівності, тату? Невже людство настільки дурне?» Моя відповідь тобі не сподобалася. А втім, мені теж. Тож дозволь мені спробувати ще раз, але повернути це запитання дещо іншим боком.

## Чому австралійські аборигени не захопили Англію?

Коли ти жила і навчалася в Сідней, твої вчителі витрачали безліч годин та уроків, розповідаючи тобі й твоїм однокласникам про жахливу несправедливість, яку «білі» австралійці заподіяли корінному населенню Австралії — аборигенам, їхній неперевершений культурі, яку європейські колонізатори топтали упродовж двох сторіч, а також про бідність та жахливі умови, в яких ці аборигени живуть і нині, після тих століть насильства, обкрадання та приниження. А ти ніколи не замислювалася, чому саме британці вторглися в Австралію й отак легко відібрали в аборигенів землю, майже винищивши їх при цьому, — а не навпаки? Чому воєнні аборигени не висадились у Дуврі, не пробілись до Лондона, вбиваючи всіх англіїців, які б трапились їм на шляху, включно з королевою? Я впевнений: жоден з твоїх учителів не наважився про це запитати.

Проте це важливе запитання, і якщо ми не обміркуємо відповідь на нього, то ризикуємо бездумно прийняти ту тезу, що європейці або ж просто виявились розумнішими та більш здібними, — а це було, на думку тогочасних колонізаторів, саме так, — або ж, що нібито навпаки, австралійські аборигени були кращими і, загалом, добрішими людьми, тому й не перетворились на жорстоких колонізаторів. Та навіть якщо це було так, то ця друга теза все одно зводиться до першої: вона каже нам, що між білими європейцями та австралійськими аборигенами є велика, визначальна, різниця, — але не пояснює, яка саме. І ніщо не виправдовує злочини проти аборигенів більше, ніж такі та схожі тези.

Однак ці тези замовчуються, оскільки вони змушують замислитись: чи справді жертви історії заслужили свою долю тільки через те, що були недостатньо розумними?

[>>> Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

Отож наше перше запитання «Звідки стільки нерівності поміж людьми?» трансформується в друге, більш зловісне: «Невже причина лише в тому, що певні групи людей розумніші, а отже — більш здібні, ніж інші?» Якщо це не так, то чому ти ніколи не бачила на вулицях Сіднея такої бідності, яку бачила в Таїланді?

### Ринок — це одне, а економіка — зовсім інше

У «бульбашці» процвітання Заходу, в якій ти виросла, більшість дорослих скажуть тобі, що бідні країни є такими через їхні слабкі економіки, що б це не означало. Також вони скажуть, що бідні люди з твого оточення бідні через те, що не мають нічого цінного на продаж. Іншими словами, їм нема чого запропонувати ринку.

Ось чому я вирішив поговорити з тобою про річ, яка зветься економікою: у твоєму світі, як і в моєму, будь-яка дискусія про те, чому одні люди — бідні, а інші — неймовірно багаті, чи навіть чому людство знищує Землю, обертається довкола поняття під назвою «економіка». А економіка, своєю чергою, має стосунок до іншого поняття — «ринку». Щоб мати хоч якийсь голос у вирішенні проблем людства, не можна дозволяти собі закривати очі та «відключатися» при найменшій згадці слів на кшталт «економіка» або «ринок».

Отож дозволь почати з помилки, яку робить більшість: вона вважає, що ринки та економіка — одне й те саме. Це не так. Чим же насправді є ринки? Ринки — це майданчики для обміну. В супермаркеті ми наповнюємо свій візок речами в обмін на гроші, які продавець, власник або працівник магазину згодом обмінює на речі, потрібні йому. До того, як винайшли гроші, обміни були прямими: банан обмінювався відразу на яблуко, або,

можливо, й на два. Сьогодні ж, із розвитком мережі Інтернет, ринок не обов'язково має бути десь фізично розташований — наприклад, у випадках, коли ти просиш мене купляти тобі додатки в iTunes або музику на Amazon.

Зрозуміло, що ринки були вже й тоді, коли наші далекі предки жили на деревах і навіть не вміли самі вирощувати їжу. Коли хтось із них уперше захотів обміняти банан на якийсь інший фрукт, відбувся ринковий обмін. Але це ще не було справжньою економікою. Щоб з'явилась економіка, чечого не вистачало: потрібним було не лише збирати банани чи полювати на тварин, а вміти виготовляти їжу або інструменти — такі, яких би не існувало без участі людської праці.

### Два великих прориви: мова та надлишок

Приблизно вісімдесят дві тисячі років тому людство здійснило свій Перший великий прорив: з початком використання головних зв'язок ми навчилися говорити і змогли вийти за межі незрозумілих вигуків. Через сімдесят тисяч років (точніше, дванадцять тисяч років тому) ми зробили свій Другий великий прорив: навчилися вирощувати їжу. Здатність говорити та вирощувати їжу, замість беззмістовних вигуків та елементарного споживання дарів природи (диких тварин, риби, горіхів чи ягід), дала поштовх до того, що ми зараз називаємо економікою.

Сьогодні, дванадцять тисяч років по тому, як людство винайшло сільське господарство, у нас є всі причини визнавати цей момент по-справжньому історичним. Тоді людство вперше змогло перестати покладатися на здобич — і з великим зусиллям, але навчилася виготовляти продукти для власного споживання. Але чи було це моментом радості та піднесення? Аж ніяк! Єдина

[>>>](http://kniga.biz.ua)

причина, чому люди навчилися обробляти землю, — це голод. Коли вони, різноманітними способами, винищили полюванням більшість тварин і почали розмножуватись настільки швидко, що плодів уже стало недостатньо, аби прогодувати всіх, їм довелося винаходити методи обробітку родючих земель.

Цей технологічний прорив, як і більшість технологічних проривів, людство також почало не свідомо. Там, де населення могло цього уникнути — як, наприклад, в Австралії, де природа дарувала достатньо харчу, — воно так і робило. Фермерство виникло там, де вижити інакше було б неможливо. Врешті-решт шляхом проб та помилок створювалися більш ефективні технології вирощування. Проте у процесі розвитку способів вирощування їжі саме людське суспільство дуже змінилося. Сільсько-господарське виробництво вперше створило базовий елемент справжньої економіки — надлишок.

Що ж таке надлишок? Спершу «надлишок» просто вказував на будь-який урожай, що залишився після того, як ми змогли прогодувати себе та посіяти новий, на місці вже зібраного. Інакше кажучи, надлишок — це додатковий продукт, який можна накопичити для використання в майбутньому, наприклад, пшениця, відкладена на потім, «про всяк випадок» (якщо наступний урожай буде невдалим), або ж для посіву додаткового врожаю наступного року — для збільшення обсягів майбутнього виробництва та надлишку.

Тут варто звернути увагу на дві речі. По-перше, полювання, риболовля і збір ягід та овочів ніколи не приведуть до появи надлишку, навіть якщо мисливці, рибалки та збирачі будуть надпродуктивними. На відміну від зернових — кукурудзи, рису та ячменю, які можна було довго зберігати, риба, м'ясо та банани швидко згнивали та псувалися. По-друге, виробництво сільсько-господарського надлишку дало поштовх до виникнення таких

чудес, які змінили людство назавжди: писемність, борги, гроші, держава, бюрократія, армія, духовенство, технології та навіть до перших проявів біохімічної війни. Поговоримо про них детальніше...

## Писемність

Завдяки археологам, нам відомо, що перші форми писемності виникли у Месопотамії, яка розташована на території сучасних Іраку та Сирії. Але що ж вона фіксувала? Обсяги зерна, яке кожен фермер поклав до спільної житниці. Все логічно: кожному окремому фермерові було б складно утримувати окрему житницю для зберігання свого надлишку, — значно простіше використовувати спільну, яка до того ж перебувала би під наглядом охоронця. Така система вимагала певної форми підтвердження — виписки, що пан Набук, приміром, вніс у житницю свої сто фунтів зерна. І справді, письмо винайшли, щоб можна було провадити облік і кожен міг довести, скільки саме зерна приніс на зберігання до загальної житниці. Тож не є випадковим збігом той факт, що народи, які не мали необхідності займатися землеробством, які мешкали у місцях, де було достатньо здобичі, ягід та інших плодів (як австралійські аборигени або корінні племена Південної Америки), навчилися творити музику та малювати, але письма так і не винайшли.

## Борг, гроші та держава

Облікові записи, що засвідчували, скільки зерна належало нашому другу, панові Набуку, давали початок як грошам, так

[>>> Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

і боргам. Завдяки археологічним знахідкам ми знаємо, що багатьом робітникам платили мушлями з вирізьбленими числами; ці числа вказували на обсяги зерна, яке правителі були їм винні за працю на полях. Оскільки ці мушлі часто стосувалися ще не зібраного зерна, вони по суті означували своєрідний борг землевласників перед своїми підлеглими. Водночас такі мушлі були формою валюти, тому що робітники могли вимінити їх на інші товари.

Проте найцікавіша знахідка була пов'язана з появою металевих грошей. Більшість людей вважають, що їх винайшли задля того, аби обмінювати на різноманітні товари, але це не так. У Месопотамії металеві гроші фізично не існували, однак фігурували в облікових записах: вони позначали, скільки хто кому винен. Наприклад, в обліковому журналі могло бути вказано, що «пан Набук отримав зерна вартістю в три металеві монети», — хоча ці металеві монети ще не викарбувано і, можливо, не буде викарбувано упродовж ще багатьох років. У певному сенсі, ця уявна форма грошей, якою позначалися реальні обміни, була віртуальною валютою. Отож, якщо хтось скаже тобі, що сучасна економіка сильно відрізняється від економіки минулого завдяки віртуальним платежам, які стали можливими з появою цифрових технологій, скажи їм, що нічого нового тут немає. Віртуальні гроші існували ще з часів винайдення економіки — як результат аграрного прориву людства дванадцять тисяч років тому та створення перших товарних надлишків.

Та навіть коли почали карбувати металеві гроші, вони були фізично надто важкими, щоб бути ефективними в обігу. Отже, вартість зерна, що її мали сплатити панові Набуку, відповідала вартості великого шматка заліза. Так чи інакше, пан Набук не розгулював із металевими грошима в кишені. Все, що він мав, це боргове зобов'язання, часто у вигляді мушлі з написами, що

вказували на обсяги зерна або на його частку великого, дуже важкого, шматка металу.

Що цікаво: для того, аби ці боргові зобов'язання та віртуальна валюта «працювали», потрібно було багато... віри. Пан Набук повинен був вірити, мати віру в бажання та можливість власників житниці видати йому його ж зерно, щойно воно буде зібране з поля. Іншим теж доводилося вірити — приймаючи від пана Набука боргову мушлю як плату за олію, сіль чи допомогу в будівництві житла. Звідси й походить слово «кредит»: від латинського *credare*, що означає «вірити».

Щоб ця віра була успішною і люди могли визнавати цінність цих мушель (валюти), вони мали знати, що її гарантує хтось дуже могутній. Це міг бути правитель — нащадок богів, усесильний король вельможного походження або, згодом, щось схоже на державу чи уряд: орган, якому можна довірити видачу панові Набуку його частки надлишку зерна, навіть у випадку смерті власника житниці.

## Бюрократія, армія, духовенство

Борг, гроші, віра та держава йдуть пліч-о-пліч. Без боргу не існує простого способу керувати надлишками сільгосппродукції. Як тільки з'явився борг, почали поширюватися і гроші. Проте, щоб гроші мали цінність і їм довіряли, їх повинен був гарантувати якийсь інститут — наприклад, держава. Коли ми говоримо про економіку, ми маємо на увазі ось що: складні відносини в суспільстві, яке має товарні надлишки.

Аналізуючи ці відносини, ми приходимо до висновку, що держава не могла б виникнути без надлишків, оскільки їй потрібні: бюрократи — щоб розпоряджатися суспільними справами,

[>>> Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

поліція — щоб захищати майно, та правителі — які, на щастя чи біду, потребують високого рівня життя. Ніщо з вищевказаного не було б можливим без значних товарних надлишків, необхідних для утримання всіх цих людей, які не працюють на полях. Також без надлишків неможливо було б організувати армію, а без армії не вдавалося б насаджувати владу правителя і, як наслідок, держави, — що зробило б товарні надлишки людей значно вразливішими до зовнішніх загроз.

Отже, бюрократія та армія стали можливими завдяки накопиченню надлишків сільськогосподарської продукції, що вимагало існування цих же бюрократії та армії — для гарантії вже своєї безпеки та цілісності. Це ж саме стосується й духовенства. Духовенства? Так, товарні надлишки дали початок і організованій релігії! Погляньмо, як це сталося і чому.

Світова історія показує, що держави, які постали з аграрних общин, розподіляли свої надлишки поміж населенням дуже нерівномірно. Переважну більшість запасів отримували ті, хто мав певний суспільний, політичний чи військовий вплив. Проте, якими б могутніми не були ці правителі, їм ніколи не вистачило б сил протистояти переважній кількості зuboжілих фермерів, які, об'єднавшись, могли б скинути режим експлуататорів за якихось кілька годин. Отже, яким чином ці правителі зуміли зберегти свою владу, розподіляючи надлишок, як заманеться, і їм не перешкоджала більшість?

Відповідь проста: культивуючи ідеологію, яка змушувала більшість щиро вірити, що лише їхні правителі мають право керувати, що людство живе у найкращому з можливих світів, що все відбувається так, як визначено долею, що обставини на землі відображають певні божественні закони, що будь-який спротив цим законам протистояє бажанню цього божества і загрожує занурити весь світ у хаос.

Якби така ідеологія не стала легітимною, державна влада не мала б шансів вижити. Державі ж належало існувати вічно і переживати смерті своїх правителів, — тож ідеологічну підтримку потрібно було тісно переплести з державною владою. Люди, що впроваджували та здійснювали церемонії, які служили цим цілям, і стали духівниками.

Створення релігійних інституцій зі складною ієрархією духовенства без значних надлишків продукції було б неможливим, оскільки ці «святі» чоловіки та жінки насправді нічого не виробляли. Однак без організованої релігії право правителів на нагородження та розподіл надлишків було б нестійким та перебувало б під постійною загрозою повстань більшості, частка надлишків якої зазвичай виявлялася мізерною. Ось чому впродовж багатьох тисяч років держава та духовенство були одним цілим.

## Технології та біохімічні війни

Людський розум зміг здійснити безліч технологічних проривів завдяки до винайдення землеробства. Серед них — добування вогню, переплавка металу із залізної руди, аеродинамічні форми, які можна побачити у неймовірних бумерангах австралійських аборигенів. Проте саме аграрні надлишки одночасно дали величезний поштовх розвитку технологій — завдяки потребі в плугах та зрошувальних системах — та зосередили більшість ресурсів у руках правлячої меншості. Аграрна революція значно пришвидшила розвиток технологій, аж до такого рівня, що зробив можливим будівництво єгипетських пірамід, Парфенону та храмів древніх інків. Не без участі тисяч рабів, звісно ж.

Попри все це, надлишки спричинили появу безлічі смертельних бактерій та вірусів. Коли великі обсяги зерна змишувалися

[>>> Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)